

РУКОПИСИ ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В ЗІБРАННІ ОДЕСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ім. О. М. ГОРЬКОГО: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглянуто деякі мовні, графіко-орфографічні та змістові особливості кількох рукописів південнослов'янського походження із зібрання Одеської державної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького. Вказано на наявність у цих рукописах середньовічних болгарських, сербських та македонських напарувань. Це визначає важливі аспекти майбутніх досліджень Одеської рукописної збірні.

Ключові слова: південнослов'янські рукописи, давньоболгарська мова, давньосербська мова, давньомакедонська мова.

В Одеській державній науковій бібліотеці ім. О. М. Горького (ОДНБ) зберігається кілька десятків давніх рукописів південнослов'янського походження¹. Як зазначають К. Г. Королькова і Ж. М. Кравченко, це 33 одиниці зберігання, із них 5 рукописів XI–XIII ст., а інші датуються відповідно в межах XIV–XVIII ст.². Опис цієї спадщини у вигляді мінімальної каталожної інформації знаходимо також у О. Є. Вікторова й В. М. Мочульського³. Деякі з цих рукописів є всесвітньо відомими, добре дослідженими й описаними: серед них привезені В. І. Григоровичем з Афона знамениті Хіландарські листки XI або XII ст., що містять уривок із повчання Кирила Єрусалимського; Охридське євангеліє-апракос, придбане тим самим дослідником в Охриді (2 аркуші глаголичного тексту XI ст.); євангеліє-апракос XII ст. на 120 аркушах (рукопис привезений із Болгарії штабс-капітаном А. Л. Кохно і подарований бібліотеці Новоросійського університету 1879 р.)⁴; Мінея святкова XII ст. із Зографського монастиря; продовження тієї самої Мінеї в окремому рукопису. І якщо цим рукописам пощастило на увагу до них з боку найвідоміших науковців (П. Й. Шафарик, І. І. Срезневський,

¹ Копыленко М. М., Рапопорт М. В. Славяно-русские рукописи Одесской государственной научной библиотеки им. А. М. Горького // Труды отдела древнерусской литературы.— Ленинград, 1960.— Т. 16.— С. 543–553.

² Королькова Е. Г., Кравченко Ж. Н. Славянские рукописи нерусского происхождения Одесской государственной научной библиотеки им. А. М. Горького // Известия на народната библиотека и библиотека на Софийския държавен университет.— София, 1963.— Т. 3(IX).— С. 29–41.

³ Викторова А. Е. Собрание рукописей В. И. Григоровича.— М., 1879.— 60 с.; Мочульский В. Н. Описание рукописей В. И. Григоровича / Сост. приват-доцент Импер. Новорос. ун-та В. Мочульский.— Одесса, 1890.— 80 с7.

⁴ Про рукопис див.: Богатырёва Г. Д. Из истории славянской письменности : Палеограф. и лингвист. анализ болгар. рукописи I пол. XIII века.— Кишинёв, 1982.— 86 с.; Коссек Н. В. Евангелие Кохно.— София, 1986.— 97 с. + 120 факсим. лист.

В. Ягич, С. І. Кульбакін, Є. Ф. Карський, В. Вондрак та багато інших), то серед пізніших паперових рукописів є чимало таких, що лише поверхово згадуються в каталогах, але докладно не досліджені і потребують пильної уваги спеціалістів.

На жаль, від самого початку 60-х років минулого століття систематична робота над південнослов'янським рукописним зібранням із фондів ОДНБ практично завмерла. Переважно науковці звертаються до тих чи інших рукописів лише спорадично, принагідно, використовуючи вибіркові епізоди з них. Власне, цим і вичерпується сучасний стан дослідження південнослов'янського рукописного зібрання в ОДНБ. Разом із тим тут залишаються перспективні підходи до розгляду цієї спадщини в багатьох аспектах. Зрозуміло, що в одній розвідці неможливо охопити і більш-менш повно представити таку проблематику. Однак певні її напрями можна окреслити. Зокрема, один із цих напрямів стосується етнічно-культурної та мовної атрибуції конкретних рукописів і виявлення в них хронологічних напорувань різних книжно-писемних традицій.

Що стосується зібрання ОДНБ, то відповідна атрибуція сформувалася ще в традиціях ХІХ ст. Яскравий приклад цього ілюструє прекрасне ще й сьогодні (незважаючи на дуже великі пошкодження) пергаменне євангеліє-тетр ХІІІ–ХІV ст., вивезене із Салоників і подароване бібліотеці Новоросійського університету генеральним консулом у Салониках І. С. Ястребовим 1889 р. Попри своє територіальне походження євангеліє за всіма мовними ознаками представляє сербську рукописну традицію. Принагідно згадаємо, що через записи про порядок читання це євангеліє тривалий час вважалося апракосом, і лише дослідження Г. Д. Богатирьової та Д. С. Іщенка показало, що насправді це євангеліє-тетр. Д. С. Іщенко віднайшов також дані й про обставини надходження рукопису до рукописного фонду⁵. Отже, слід сподіватися, що і в інших випадках серед рукописів знайдуться такі, чия етно-культурна та мовна належність може уточнюватися.

З цього погляду окремо звернемося до рукопису Слепченського пом'яника, або Слепченського кодексу (рукопис ОДНБ № 1/116 — старі шифри 14(40), 117(91)), якому певною мірою пощастило більше ніж іншим, оскільки він свого часу став об'єктом дослідницької уваги таких видатних славістів, як О. М. Селищев⁶ та болгарський академік Й. Іванов⁷, і матеріал якого був ними активно використаний.

Рукопис був привезений до Росії відомим славістом В. І. Григоровичем зі Слепченського монастиря св. Іоанна Предтечі, що розташований поблизу м. Прилепа в Македонії. У своєму нарисі про подорож Європейською Туреччиною він картинно описував перебування в цьому монастирі: «Я відвідав монастир Слепче, тому що дізнався про багате там зібрання рукописів... Знайшов незачинену кімнату, над самою стайнею, де на полицях і підлозі лежали 60 забруднених рукописів... Я зайнявся дослідженням цієї книгозбірні»⁸. Далі він пише: «В монастирі Слепче, у горах, які оточують з півдня прилепську долину,

⁵ Богатирьова Г. Д., Іщенко Д. С. О рукописи № 1/99 Одесской государственной научной библиотеки им. А. М. Горького // Материалы конференции по итогам научно-исследовательской работы профессорско-преподавательского состава Тираспольского пединститута за 1971 г.— Кишинёв, 1973.— С. 5–15.

⁶ Селищев А. М. Слепченский кодекс // Чуждестранни учени за югозападните български говори.— София, 1979.— С. 137–159; Селищев А. М. Македонские кодексы XVI–XVIII веков : Очерки по ист. этнографии и диалектологии Македонии.— София, 1933.— 262 с.

⁷ Иванов Й. Български старини из Македония.— София, 1970.— С. 479–483 (фототип. передрук вид. 1931 р.).

⁸ Григорович В. И. Очерк путешествия по Европейской Турции.— Казань, 1848.— С. 135–136.

рукописів 60... Найважливішим вважаю пом'яник XV ст. зі слов'янськими іменами»⁹. І потім: «Згаданий пом'яник написаний у XVI столітті і характеризується особливо детальним зазначенням сіл і міст, звідки походять записані особи»¹⁰. Далі у книзі на 5-ти сторінках вміщено список ойконімів, виписаних з цього пом'яника¹¹.

Як бачимо, В. І. Григорович урятував від неминучої втрати важливий для науки рукопис. Цей пом'яник і «назви болгарських місцевостей», які містяться в ньому, згадує М. М. Петровський у статті про подорож В. І. Григоровича у слов'янських землях¹². Ф. Є. Петрунь у публікації про рукописну збірку В. І. Григоровича також згадує пом'яник, зазначаючи, що він складається з двох частин: 153 арк. + 37 арк., разом 190 арк.¹³

Що ж до датування, як бачимо з книги В. І. Григоровича, то він вагався у визначенні часу постання рукопису: спочатку дослідник відніс його до XV ст.¹⁴, а потім до XVI ст.¹⁵

У 1865 р. В. І. Григорович переїхав із Казані до Одеси, де став деканом історико-філологічного факультету нововідкритого Новоросійського (Одеського) університету, і привіз із собою своє зібрання рукописів. Через 10 років, виходячи у відставку, він подарував свою бібліотеку університетові і склав реєстр подарованих рукописів і книг. Там під № 19 він вказав пом'яник XVI і XVII ст. з монастиря Слєпче¹⁶, тобто тут подане ще одне датування рукопису.

Пізніше рукописне зібрання В. І. Григоровича було розділене на дві частини: більша надійшла в Російську державну бібліотеку в Москві, а менша перебувала в бібліотеці Одеського університету, зокрема й Слєпченський пом'яник. У 1890 р. В. М. Мочульський видав опис одеської частини рукописів В. І. Григоровича. Там читаємо: «14 (40). Помяник XVI и XVII ст. из м. Слєпча, что близ Прилепа. Ркп. на простой бумаге, неполная и в весьма худом состоянии. Всех листов 190»¹⁷.

У 1930 р. всі рукописи з бібліотеки університету було передано до ОДНБ ім. О. М. Горького, де вони знаходяться й досі. У 1960 р. в каталозі слов'яно-руських рукописів ОДНБ М. М. Копиленко і М. В. Рапопорт дуже коротко написали: «117 (91). Помяник. XVI в. 190 лл. Сербская редакция»¹⁸. У 1963 р. К. Г. Корольковою і Ж. М. Кравченко був опублікований каталог слов'янських рукописів ОДНБ неруського походження. Автори також датували наш рукопис XVI або XVII ст. і некритично повторили, що в ньому 190 аркушів; зазначили вони й сербську рецензію¹⁹.

Таким чином, датування рукопису названими авторами не було чітко визначеним: XV, XVI, XVI і XVII, XVI або XVII ст. Утім, Й. Іванов ще 1931 р. прокоментував датування рукопису, звернувши увагу на поминальний запис про царя Михаїла та його дружину Теодору і дійшовши висновку, що скоріше за

⁹ Там же.— С. 188–189.

¹⁰ Там же.— С. 210.

¹¹ Там же.— С. 210–214.

¹² *Петровський Н. М.* Путешествие В. И. Григоровича по славянским землям // Журн. мин-ва нар. просвещения.— 1915, ноябрь.— Ч. 40.— С. 97.

¹³ *Петрунь Ф. Є.* Рукописна збірка В. І. Григоровича : Бібліограф. замітки // Праці Одеської центральної наукової бібліотеки.— Одеса, 1927.— Вип. 1.— С. 149.

¹⁴ *Григорович В. І.* Знач. праця.— С. 189.

¹⁵ Там же.— С. 210.

¹⁶ *Викторов А. Е.* Знач. праця.— С. 54.

¹⁷ *Мочульський В. Н.* Знач. праця.— С. 25.

¹⁸ *Копиленко М. М., Рапопорт М. В.* Знач. праця.— С. 550.

¹⁹ *Королькова Е. Г., Кравченко Ж. Н.* Знач. праця.— С. 35.

все йдеться про візантійського імператора Михаїла VIII Палеолога, який правив протягом 1261–1282 рр. і дружина якого мала ім'я Теодора²⁰. Діяльність царя наприкінці життя справді була пов'язана з Македонією, а сам він робив певні дарунки Охридській архієпископії (про останнє нагадує також Й. Іванов).

Отже, можемо припустити, що відповідний текст із поминальним записом про царя Михаїла був переписаний з більш раннього рукопису кінця XIII ст. ще за життя наступного царя: текст закінчується словами помѣни Гѣ цѣра, після яких залишене місце для запису імені, але місце так і не було заповнене (такий принцип є наскрізним для пом'яника, який має безліч подібних лакун). Й. Іванов не загострює на цьому уваги, не характеризує структури пом'яника, а у виданні частини його не передає структури поминальних записів.

Проте це важлива обставина. Побудований пом'яник так: на арк. 1 після виконаного в'язку кіноварного заголовка **Помѣникъ иже помин^{оу}/ютса оуспѣшии** <...> (скісна риска позначає кінець рядка) викладається регламентація того, хто і як може бути записаний у пом'яник. Цей текст, як і подальший, писаний пізнім уставом. Від цієї регламентації всього один верхній рядок переходить на арк. 3, а після того розміщений ще один кіноварний заголовок **Помѣникъ идеже помѣн^{оу}/ютса вѣси иже вѣ православїи / оуспѣшеи** <...>. Тут же нижче викладається ієрархія поминання: православні царі; архієпископи (а серед них виділені перші — юстиніани), митрополити, єпископи, ігумени, монастирська братія, ієромонахи, монахи, інокіни, а відтак — миряни (*більці*). Далі на арк. 3 трохи нижче його середини відразу після попереднього тексту розміщений виконаний в'язку кіноварний заголовок **Помѣникъ православныхъ / цѣри**, після чого йдуть власне поминальні записи.

Розташовані поминальні записи в рукопису так: священнослужитель спочатку пише на лицьовій стороні аркуша кіноварну формулу-колонтитул **помѣни Гѣ, дѣше рабѣ своихъ** (ця формула є вже на арк. 3, тоді як на попередніх аркушах вона ще відсутня), після чого пише з кіноварної літери по лівому краю аркуша у стовпчик формули-заготовки **раба своего**, і лише далі навпроти кожної з формул поступово вписує з кіноварної літери імена новопреставлених. Саме так зроблено й запис про Михаїла й Теодору на арк. 3 (лише імена повністю написані кіновар'ю):

помѣни Гѣ,	бл҃гчѣстиваго,
цѣра,	михаила : ~
помѣни Гѣ,	бл҃гчѣстивоую,
цѣрцу его,	аејдору : ~
помѣни Гѣ,	бл҃гчѣстиваго,
цѣра.	

На цьому аркуш завершується, а на його зворотному боці під кіноварним колонтитулом заготовлений ще один запис:

помѣни Гѣ, бл҃гчѣ.

Отже, лакуни однозначно свідчать про те, що основний текст був написаний ще за життя наступного після Михаїла царя. Подальше місце залишилося пустим і тільки багато пізніше було заповнене неупорядкованими скорописними записами з іменами кількох людей із навколишніх сіл. На аркуші таких записів є два блоки, які яскраво вирізняються насиченістю чорнила. Накреслення літер в обох блоках хоча й дуже схожі, проте спостерігаються й наскрізні відмінності: виразно, наприклад, видно, що літера р у першому блоці завжди має завиток

²⁰ Іванов Й. Знач. праця.— С. 479.

внизу вертикальної частини, спрямований до початку рядка, тоді як у другому блоці вертикаль цієї літери завжди тільки пряма. Ця та деякі інші менш помітні риси цілком узгоджуються з тим, що в першому випадку читається *пи^велко* (писав *Велко*), а в другому — *пи^веоань* (писав *Іоанн*).

Стосовно хронології зазначимо також, що *Й. Іванов* ретельно аналізує датовані записи в рукопису: 1544 р. на арк. 9, 1548 р. на арк. 158, 1610 та 1631 рр. на арк. 8. Таким чином, із цих записів стають зрозумілими показані вище розбіжності в його датуванні. Крім цього, нами виявлена (арк. 135, 138 та ін.) філігрань «якір у колі, над колом зірка», яка, за даними М. П. Лихачова, притаманна багатьом рукописам 1503–1578 рр., в основному середини й третьої чверті XVI ст.²¹ Отже, пом'яник належить до кінця першої половини XVI ст. Лише пізніше на залишених чистих місцях пом'яника були зроблені ще записи.

Слід наголосити, що одеський рукопис містить тільки певну частину пом'яника, про що відомо, очевидно, ще від самого В. І. Григоровича. Принаймні в бібліотечному паспорті рукопису, написаному за часів царської Росії, відзначається його неповнота (див. вище). *Й. Іванов* також пише, що на даний час «частина від пом'яника зберігається в Одеській університетській бібліотеці»²² (виділено нами.— *Д. І., М. З.*). Далі дослідник ще раз згадує про збережену в Одесі частину пом'яника²³.

Мабуть, мається на увазі, що невідомо, чи збереглася інша частина рукопису: інакше був би прямий привід сказати, де ж вона є. Проте цікаво, що в анотації до монографії І. Гергової «Поменици от Македония в Български сбирки» йдеться про видання двох пом'яників із записами XVI–XIX ст. з того ж таки Слєпченського монастиря св. Іоанна Предтечі і при цьому зазначається, що їх рукописи зберігаються в Національному історичному музеї Болгарії, Археологічному музеї і Національній бібліотеці ім. св. св. Кирила і Мефодія²⁴. Про Одесу, отже, тут не згадується, проте зазначена в анотації нижня хронологічна межа збігається з датуванням одеського рукопису. Таким чином, може йтися про частини рукопису, які зберігаються в різних місцях. На жаль, монографія залишилася недоступною для нас, тому немає можливості робити якісь вірогідніші висновки з наведених фактів, однак самі по собі вони дуже важливі як передумова подальших пошуків.

З цього погляду певні результати дають також спостереження над пагінацією рукопису. У ньому їх кілька. На нижньому березі в багатьох місцях є давня (очевидно, первісна) нумерація зошитів-кватерніонів. Вона збереглася не всюди. Перший її випадок *гї* зустрічаємо на арк. 10, а потім вони виявляються на наступних аркушах: 19 — *дї*, 39 — *єї*, 47 — *сї*, 55 — *зї зї* (так!), 62 — *иї*, 70 — *ої*, 78 — *кї*, 86 — *кї*, 94 — *кї*, 101 — *кї*, 109 — *кї*, 153 — *дї* (пор. арк. 19! — також *дї*), 161 — *ф*, 169 — *ї*, 177 — *аї*, 185 — *ві*. Отже, відразу помітно, що відбулася, очевидно, значна втрата серед попередніх зошитів між збереженим першим преамбульним аркушем та арк. 10; що колись було порушено порядок зошитів; що деякі зошити початкової частини рукопису потрапили, можливо, в його кінець; що особливу увагу слід звернути на завеликі для зошитів інтервали в пагінації тощо. При тому, що ці характерні особливості визначають перспективу внутрішнього аналізу рукопису, вони ще й мають проєкцію на зіставлення з

²¹ *Лихачев Н. П.* Палеографическое значение бумажных водяных знаков.— СПб., 1899.— Ч. 1.— С. 180; Ч. 2.— С. 422–423; Ч. 3.— Табл. CCLXXI.

²² *Іванов Й.* Знач. праця.— С. 479.

²³ Там же.— С. 480.

²⁴ *Гергова И.* Поменици от Македония в Български сбирки.— София, 2006.— 228 с.

тими частинами слепченських кодиків, які є в інших сховищах слов'янських рукописів.

Зауважимо, що пізня чорнильна пагінація розташована у правому верхньому кутку всіх аркушів, але з пропусками. На верхньому березі кількох аркушів є ще одна пізня чорнильна нумерація, і там же на всіх аркушах, крім 92-го, зроблено пізню пагінацію олівцем. Справжня кількість аркушів у рукопису — 193. Очевидно, що якщо названі вище автори ведуть мову про 190 аркушів рукопису, то реплікують один одного, повторюючи якусь первинну помилку.

Текст пом'яника має кілька нашарувань. По-перше, це преамбульна частина, яка міститься на перших 10-ти аркушах і має кількаразово повторювані однакові місця з цікавими з мовного погляду різночитаннями (про що не згадують дослідники). Отже, з невідомих міркувань відбувалося тиражування первинного преамбульного тексту. Можливо, планувалося кілька поминальних книг, проте пізніше все потрапило під одну обкладинку. Знову ж таки ця обставина цікава з погляду можливого зв'язку одеського рукопису 1/116 з іншими відповідними рукописами.

По-друге, з 10-го аркуша чорнильної та олівцевої пагінацій кіноварним заголовком **а се пом'яникъ бѣлице** починається поминальна частина, призначена для простих мирян (*бильців*) на відміну від ченців. Підкреслимо, що саме тут зберігся перший випадок давнішої кватерніонної пагінації в рукопису — **гї** і що саме перед цим зошитом могли бути вилучені кілька попередніх.

Третім текстовим нашаруванням пом'яника є розташовані в різних місцях пізніші записи імен і назв населених пунктів та записи про добродійні внески монастирю, здійснені тими чи іншими особами. Власне, вони й були передусім об'єктом головної уваги Й. Іванова та О. М. Селіщева.

Особливий інтерес пом'яник 1/116 становить через своє походження з Македонії. Попри те, що в усіх описах зазначається його сербська редакція (рецензія), у рукопису є і власне македонські мовні риси. Цікаво, що Й. Іванов зауважує: «Пом'яник писаний мішаним ізводом, спочатку із вживанням **ѣж, а, ѣ, ѣ, а** під кінець без **ѣж, і а**»²⁵, але який характер цього ізводу, дослідник не зазначає. Для публікації він обрав, серед іншого, текст на арк. 1–3. А цей текст, як і деякі інші в рукопису, при уважному розгляді справляють враження написаного сербом під впливом болгарської тирновської орфографії (відсутність йотації а після голосних та ін.). Наприкінці тексту риси сербського ізводу стають частішими за рахунок того, що починає вживатися енклітична форма займенника **се** замість **са**, яка домінує на початку, пор. **въписоватиса, освѣщатиса, потъщимса** тощо (при **хотещимъ, причестникъ** та ін.), та під кінець — **слѣчитсе, боудет се разлучи^л, да се записа** (так!), **инде се прѣстави^л** і ціла низка подібних написань. Підкреслимо, що в рукопису чітко простежуються проміжки між словами і що займенникова форма **са** (**се**) завжди пишеться разом з дієсловом. Тому не можна погодитися з тим, що Й. Іванов у своїй публікації послідовно передає окреме її написання. Між іншим, в останніх трьох наведених нами прикладах правдиве написання форми таке: **боудетсе, дасе, индесе** (наше окреме написання вище має на меті полегшити сприйняття змісту). Подібні написання зустрічаються і в інших численних випадках. Очевидно, вони свідчать не про синтагматичний системно-мовний статус енклітики, а є своєрідним орфографічним прийомом.

²⁵ Іванов Й. Знач. праця.— С. 480.

Спільною південнослов'янською рисою є також заміна **ы** на **и** та гіперкоректна зворотна заміна **и** на **ы**.

Зауважимо, що Й. Іванов не говорить про те, що текст, який він публікує, повторюється в рукопису на арк. 4–6 зв. Проте це дуже важлива обставина: зіставлення обох випадків цікаве тим, що в останньому мовно-орфографічна сербізація ще виразніша. Виявляється вона у значно послідовнішій заміні літери **а** на **е**, частішому вживанні літери **ь** у випадках, коли в попередньому тексті наявна літера **ъ**: пор. відповідно перший та другий випадки **помънѣютса** — **помъноуютсе**; **погрибаютса** — **погрибѣютсе**; **дръзнетъ** — **дръзне^т** та ін.

Характеризуючи пам'ятку, Й. Іванов зазначив, що Слеченський пом'яник є надзвичайно цінним з погляду представлених у ньому імен людей та місцевих назв, і висловив жаль, що В. І. Григорович опублікував лише список сіл, але залишив осторонь особові імена²⁶. Цю прогалину великою мірою заповнив О. М. Селіщев. С. Б. Бернштейн наголошує, що О. М. Селіщев звернув на македонські кодички найпильнішу увагу, детально і всебічно дослідивши три з них (у тому числі і Слеченський): «Привернули його увагу не тільки текст, не тільки топонімія, але й особові імена. Особові імена характеризують етнічну належність їх носіїв і дають матеріал до діалектології. Крім того, особові імена відображають різноманітні культурні впливи. Усе це ретельно досліджується Селіщевим»²⁷. Не спиняючись на викладенні того, що було показане О. М. Селіщевим, зазначимо: найретельніше він проаналізував топонімію пом'яника, а ось до його антропонімічного матеріалу дослідник звертався меншою мірою, при цьому все ж таки опублікувавши іменник пом'яника. Але й тут залишаються для висвітлення цікаві аспекти. Наприклад, пом'яник дає досить рідкісну нагоду поглянути на тогочасну статистику чоловічого й жіночого іменника, а це є цікавим з погляду співвідношення з корпусом сучасних південнослов'янських прізвищ. Так, тільки за попередніми підрахунками, на перших 27 аркушах рукопису серед 198 чоловічих антропонімів (разом із варіантами) найчастотнішими виявляються *Іоанн* (46), *Пейо* (*Пей*) (45), *Никол* (*Никола*) (42), *Петко* (36), *Дмитр* (32), *Стоян* (20), *Вльче* (17), *Петр* (17), *Михайл* (14). Подальший аналіз із залученням варіативних форм має уточнити ці прогностичні зауваження: скажімо, кількість поєднань форм імені *Пей* може перевершити всі інші.

Певні перспективи залишаються і для вивчення власне мови пом'яника. О. М. Селіщев блискуче й вичерпно висвітлив його македонські діалектні риси, проте це стосується передусім його ономастичного шару та пізніших записів. Разом із тим цікавим аспектом залишається виявлення стратиграфії македонізмів саме у старших текстових шарах пам'ятки. Так, можемо відзначити послідовне вживання літери **ъ** у формах **помъникъ**, **помъноуютсе**, **помъна** (род. в. одн.), **помъни** (наказ. спосіб), **хотъщих**, хоч тут має бути або етимологічно правильне написання з літерою **а**, або ж сербське написання з літерою **е**. Написання з літерою **ъ** у таких ситуаціях характерне для македонської орфографічної традиції.

Усе вище викладене лише на матеріалі одного рукопису переконливо ілюструє ті перспективи, які відкриваються для наукового розгляду рукописного зібрання ОДНБ. Для прикладу звернемо увагу ще на рукопис № 1/111. Придбаний В. І. Григоровичем у Хиландарському монастирі та с. Габаровому поблизу

²⁶ Там же.— С. 479–480.

²⁷ *Бернштейн С. Б. Селищев-балкановед // Доклады и сообщения филологического факультета (Памяти А. М. Селищева).*— М., 1947.— Вып. 4.— С. 30.

Філіпополя, цей рукопис XV ст. на простому, за визначенням В. Мочульського, папері становить збірник тлумачень та літописів сербських. На арк. 68–76 тут міститься пам'ятка, названа В. Мочульським «Сказання про еллінських богів», у якій недавно пощастило ідентифікувати особливу сербську редакцію перекладних коментарів до творів Григорія Богослова. На сьогодні коментарів цієї редакції відомо всього кілька²⁸.

Зазначимо, що за наявності абсолютно виразних рис сербського походження (нейтралізація ерів і написань **ы/и**, вживання літери **е** на місці **а** та ін.) у тексті цих коментарів проступають риси болгарського протографа: це написання **бе³доушнаа, нѣкаа, зличнаа, глѣмаа, поглитааше, бж^твнаа, ѿвоньскааго, оупиваающе се, почитаахоу, глѣмааго, неп'щеваахоу, обнажеваахоу се, на-знамѣноваахоу, праз^дноваахоу, хоудѣишаа животнаа прѣсмикаемаа, показоваахоу** тощо.

Разом із тим тут зустрічається досить велика кількість випадків уживання літери **ѣ** на місці етимологічного **а**: **творѣще, стѣзали, гласѣще, блѣдѣще, вѣсходѣщѣ, сѣскрѣбѣще, семѣ, творѣ, оуранахоу сѣ, сѣходѣщени, вѣ врѣмѣ, приносѣще, клѣти, вѣходѣщѣ**. Не раз фіксується також написання з **ѣ** на місці етимологічного **е**: **с(ы)новѣ, жѣна, жѣни, знамѣніа, вѣщѣ, имѣновати, ѿкрадѣ, писковѣ, вѣ^тхи^т, семѣна, вѣспомѣновати, прїидѣ^т, стѣгно, извѣ^д, имѣнова, прїидѣ, ѿтоудѣ, семѣліаноу, (врѣже) вѣ морѣ, приобрѣтѣль (суфікс -тель)**. Останні серії прикладів корелюють з відповідними особливостями Слєпченського пом'яника і також мають тлумачитися як вияв впливу македонської книжної традиції.

Нарешті, згадаємо, що в рукопису № 1/108 XV ст., придбаному В. І. Григоровичем у Бистриці у Валахії (рукопис має риси сербського ізводу), у полемічному творі проти богомилів Євтимія Зигабена пощастило виявити цікаве місце, яке проливає світло на причини критичної згадки сарацинів-мусульман у яскравому і широковідомому давньоруському повчанні «Слово св. Григорія Назіанзіна про те, як перше погані суцї язицї поклонялися ідолам»²⁹.

Таким чином, усі викладені факти та міркування без будь-якого перебільшення дозволяють твердити, що рукописне зібрання ОДНБ є справжньою науковою скарбницею, а її дбайливе використання принесе нові відкриття на славістичній ниві.

(Одеса)

D. S. ISCHENKO, M. I. ZUBOV

MANUSCRIPTS OF THE SOUTH SLAVIC ORIGIN IN THE COLLECTION OF THE ODESSA STATE SCIENTIFIC LIBRARY «A. M. GORKY»: THE STATE AND THE PERSPECTIVES OF RESEARCH

This article deals with some language, graphic-orthographical and content peculiarities of a couple of manuscripts of the South Slavic origin from the collection of the Odessa State Scientific Library. It is shown that these manuscripts have medieval Bulgarian, Serbian and Macedonian layers. Corresponding peculiarities determine important aspects of the future investigation of this manuscript selection.

Key words: South Slavic manuscripts, Old Bulgarian language, Old Serbian language, Old Macedonian language.

²⁸ Зубов М. І. Одеський список середньовічних рукописних коментарів до Слів Григорія Богослова // Слов'янський збірник.— Одеса, 2006.— Вип. 12.— С. 33–46.

²⁹ Зубов М. І. Конфесійний контекст народноетимологічного переосмислення етноніма *сарацини* // Актуальні проблеми української лінгвістики : Теорія і практика.— К., 2007.— С. 3–10.